

1.1 राज्यशास्त्र : अर्थ, व्याख्या, स्वरूप आणि व्याप्ती

POLITICAL SCIENCE : MEANING, DEFINITION,
NATURE AND SCOPE

राज्यशास्त्र : अर्थ (Meaning of Political Science)

ऑरिस्टॉटल राज्यशास्त्राला 'शास्त्रांचे शास्त्र' (Master Science) म्हणतात. त्या काळी ग्रीक नगरराज्यात राज्य आणि समाज यांच्यात भेद केला जात नसल्यामुळे राज्याचे क्षेत्र संपूर्ण सामाजिक जीवनाला स्पर्श करण्याइतपत व्यापक होते. त्यामुळे राज्यशास्त्राचे स्वरूप सर्वसमावेशक व निर्णयिक होते. नगरराज्यातील समुदायाच्या साधनसामग्रीतील वाटा कोणी-कोणी उचलावा हे राज्यशास्त्रीय कसोट्यांवर ठरविले जात असे. नगरराज्य हा एक सुशासनासाठी संघटित झालेला स्वयंशासित, आटोपशीर आकाराचा समुदाय असल्यामुळेच हे शक्य होत असे. पॉलिस (Polis) म्हणजे नगर-राज्य आणि पोलिटिका (राज्यशास्त्र) या दोहोंची व्याप्ती सारखीच असल्यामुळे राज्यशास्त्राला 'शास्त्रांचे शास्त्र' म्हणत असत.

नगरराज्यातील शासनाचा विचार करणाऱ्या विद्याशाखेला त्या काळी 'Politics' असे म्हणत. ऑरिस्टॉटलच्या सुविख्यात ग्रंथाचे नाव 'Politics' (पॉलिटिक्स) असेच आहे. कालानुसूप राज्याच्या स्वरूपात बदल होत गेला तरी 'पॉलिटिक्स' हाच शब्दप्रयोग कायम राहिला व आजसुद्धा अनेक ठिकाणी तो वापरला जातो. एकोणिसाव्या शतकाच्या शेवटी 'राज्यशास्त्र' (Political Science) हा शब्दप्रयोग रूढ झाला.

आधुनिक काळात पारिभाषिक शब्दांचे अर्थ निश्चित करण्यात आले आहेत. राज्यशास्त्रातील एकाच प्रकारच्या विवेचनासाठी 'राजकारण', 'राजकीय सिद्धान्त', 'राजकीय विश्लेषण', 'राज्यशास्त्र' असे विविध शब्द लेखकांनी वापरले आहेत. आधुनिक काळाच्या सुरुवातीला 'Politics' हाच शब्दप्रयोग प्रचलित झाला. नगरराज्याच्या शासनाचा अभ्यास करणाऱ्या विद्याशाखेला त्या काळात 'Politics' असे म्हणत. आजसुद्धा अनेक ठिकाणी हाच शब्दप्रयोग केला जातो.

विसाव्या शतकात 'Politics' या शब्दाचा वापर 'राजकारण' या अर्थाने होऊ लागला. विसाव्या शतकात राज्यशास्त्राच्या अभ्यासात महत्वपूर्ण बदल झाले. राज्यशास्त्र (Political Science) हा पारिभाषिक शब्द प्रचलित झाला आहे. राजकारण (Politics), राजकीय सिद्धान्त (Political Theory), राजकीय विश्लेषण (Political Analysis), राज्यशास्त्र (Political Science) या चारही संज्ञांचे निश्चित व विशिष्ट अर्थ आहेत.

"मनुष्य हा एक राजकीय प्राणी आहे. ज्याला राज्याची आवश्यकता नाही किंवा राज्याशिवाय जो जीवन जगतो तो एकतर पशू असावा किंवा परमेश्वर असावा; मानव मात्र निश्चितपणे नाही," असे ऑरिस्टॉटल या विचारवंताने म्हटले आहे. समाजाची अंतर्गत विशिष्ट कार्ये करणे आणि समाजाच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी राज्यसंस्था अस्तित्वात आली. राज्यसंस्था राजकीयदृष्ट्या सुसंघटित झालेल्या समाजात अस्तित्वात येते. राजकीय मानव, राजकीय समाज, राज्य आणि शासन व राजकीय व्यवस्था यांचे

राजकीय सिद्धान्त व राजकीय विश्लेषण या दोन्ही दृष्टीने अध्ययन करणारे शास्त्र म्हणजे राज्यशास्त्र होय.

राज्यशास्त्रामध्ये राज्याचा भूतकाळ, वर्तमानकाळ व भविष्यकाळासंबंधी अभ्यास केला जातो. राज्यशास्त्रामध्ये शासनसंस्थेच्या संदर्भात असणाऱ्या संकल्पना, राज्याचे आधार आणि शासनाची तच्चे यांचा अभ्यास केला जातो. आधुनिक काळात सत्तेच्या संदर्भातून राज्यशास्त्रात विचार केला जातो. राज्यशास्त्राच्या अभ्यासात व्यक्ती, राज्य, शासन, सत्ता, अधिकार, न्याय व संरक्षण या घटकांचा अभ्यास होतो. समाजाच्या गरजा आणि समाजाची अंतर्गत विशिष्ट कार्ये पूर्ण करण्यासाठी राज्यसंस्था अस्तित्वात आली. राजकीयदृष्ट्या सुसंघटित असणाऱ्या समाजात राज्यसंस्था अस्तित्वात येत असते. राजकीय समाज, राजकीय मानव, राजकीय व्यवस्था, राज्य आणि शासन यांचे सिद्धान्त व व्यवहार या दोन्ही दृष्टीने अभ्यास करणारे शास्त्र म्हणजे 'राज्यशास्त्र' होय.

राज्यशास्त्रात प्रारंभीच्या काळात राज्य व समाज यांच्या अध्ययनावर भर होता. सोळाव्या शतकापासून राज्य व शासन यांच्या अभ्यासाला महत्त्व प्राप्त झाले. विसाव्या शतकापासून राजकीय मानव हा अभ्यासाचा महत्त्वाचा घटक झाला आहे. अलीकडे राज्यशास्त्रात राज्यासंबंधीचा सर्वांगीण अभ्यास केला जातो. राज्यसंस्था आणि शासनसंस्था यांचा अभ्यास करणारे सामाजिक शास्त्र म्हणून राज्यशास्त्राला महत्त्व प्राप्त झाले आहे. राज्यशास्त्रात राज्याचा उदय, विकास, उद्देश, शासनसंस्था व शासनसंस्थेचे कार्य, राजकीय संकल्पना आणि राजकीय क्रिया-प्रक्रिया, नागरिकांचे अधिकार आणि कर्तव्ये, परराष्ट्रसंबंध यांचा विचार केला जातो. आधुनिक राज्यशास्त्रात विचारवंतांनी अधिक व्यापक, वास्तववादी आणि वैज्ञानिक दृष्टिकोन स्वीकारून राज्यशास्त्राची मांडणी केली आहे. राजकीय व्यवस्था, राजकीय विकास, राजकीय परिवर्तन, राजकीय सामाजिकीकरण, पर्यावरण, राजकीय संस्कृती आदी बाबींचा विचार केला आहे.

आधुनिक काळात राज्य हे संपूर्ण समाजजीवनाचे केंद्र बनले आहे. समाजातील सर्व व्यक्ती आणि संस्था त्या केंद्राशी या ना त्या नात्याने संबंधित आहेत. त्यामुळे राज्याचे स्वरूप सर्वव्यापी झाले असून जीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्रात राज्याचा प्रवेश झाला आहे. आधुनिक काळात तर व्यक्तीची इच्छा असो वा नसो; राज्यकारभाराला तिचा हातभार लागो अथवा न लागो; तिला राज्याशी प्रत्याप्रत्यक्षरीत्या संबंधित राहावे लागते. आधुनिक राज्याचे कार्यक्षेत्र आणि अधिकार व्याप्ती एवढी वाढली आहे की, त्यामुळे प्रत्येक व्यक्तीला कोणत्या तरी राज्याचे 'नागरिक' म्हणूनच जगावे लागते.

याचाच मधितार्थ असा की, राज्याच्या कार्यमर्यादा, लोकशाहीची तच्चे, आंतरराष्ट्रीय संबंध, आर्थिक नियोजन, व्यक्तिस्वतंत्र्याचा प्रश्न या व अशा अनेकविध प्रश्नांना समाधानकारक उत्तर मिळण्यावरच मानवी समाजाचे भवितव्य अवलंबून आहे. म्हणूनच या प्रश्नांचा समावेश असलेल्या राज्यशास्त्राच्या पद्धतशीर अभ्यासाची गरज उत्पन्न होते.

परंतु 'राज्य' या संस्थेविषयीचे शास्त्र म्हणजे राज्यशास्त्र अशी संकुचित व्याख्याही पुरेशी नाही. याचे कारण म्हणजे मानवी समाजाचे राजकीय गट, त्यांच्या शासनसंस्था, भिन्न राज्यांचे परस्परसंबंध याचाही विचार राज्यशास्त्रात केला जातो. थोडक्यात, राज्यशास्त्रात राज्य, शासनसंस्था व विधिनियम या तीन विषयांचा प्रामुख्याने अभ्यास केला जातो.

राज्यशास्त्र : व्याख्या (Definition of Political Science)

राज्यशास्त्राच्या विविध व्याख्या काही प्रमुख राजकीय विचारवंतांनी खालीलप्रमाणे केलेल्या आहेत.

- ◆ “भूतकालीन, वर्तमानकालीन व भविष्यकालीन राज्यसंस्था, राजकीय संघटना व राजकीय कार्ये त्याचप्रमाणे राजकीय संस्था व राजकीय सिद्धान्त यांचा अभ्यास म्हणजे राज्यशास्त्र होय.” - आर. जी. गेटेल
- ◆ “राज्यशास्त्राच्या अभ्यासाची सुरुवात राज्यापासून होऊन त्याचा शेवटही राज्याच्या अभ्यासात होतो.” - जे. डब्ल्यू. गार्नर
- ◆ “राज्यशास्त्र हा सामाजिक शास्त्राचा असा भाग आहे की, ज्यामध्ये राज्याची आधारभूत तत्त्वे आणि शासनसंस्थेची मूलभूत तत्त्वे यांचा विचार केला जातो.” - पॉल जेनेट
- ◆ “राज्यशास्त्रामध्ये शासनसंस्थेच्या संदर्भात असणाऱ्या संकल्पनांचा शोध घेतला जातो.” - प्रा. सीली
- ◆ “मूल्यांचे अधिकृत निर्धारण करण्याच्या राजकीय प्रक्रियेचे अध्ययन राज्यशास्त्रात होते.” - डेव्हिड इस्टन
- ◆ “राज्यसंस्थेची सत्ता, राज्याचे संबंध, राज्याचा उदय, त्याचे स्वरूप (भूप्रदेश व लोक), त्याचा उद्देश, त्याचे नैतिक महत्त्व, आर्थिक समस्या, राज्याचे अस्तित्व यासंबंधीचा विचार राज्यशास्त्रात केला जातो.” - गेरिस
- ◆ “राजकीय व्यवस्थेत कायदेमंडळ, कार्यकारी मंडळ, न्यायमंडळ, राजकीय पक्ष अशा ज्या विविध संस्था असतात त्यांच्या अधिकार सत्तेच्या अभ्यासाला राज्यशास्त्र असे म्हटले जाते.” - दुष्टर्जर

वरील विविध व्याख्या पाहता, राज्यशास्त्र हे राज्यासंबंधीचा अभ्यास करणारे शास्त्र आहे असे म्हणता येईल. पारंपरिक विचारवंतांनी राज्यसंस्था व शासनसंस्था यांच्या अभ्यासाला 'राज्यशास्त्र' असे संबोधले आहे. आधुनिक राजकीय विचारवंतांनी राजकीय क्रिया-प्रक्रिया, राजकीय वास्तव यासंबंधीचा अभ्यास आधुनिक राज्यशास्त्रात समाविष्ट केला आहे.

थोडक्यात, ऐतिहासिकदृष्ट्या राज्याची निर्मिती, त्याचा विकास व त्याविषयीचे सिद्धान्त यावर राज्यशास्त्र आपले लक्ष केंद्रित करते. वर्तमानकाळातील राज्ये, राजकीय विचार,

त्यांचे वर्गीकरण, वर्णन व तुलनात्मक विवेचन याचाही विचार राज्यशास्त्रात होतो. याबरोबरच भविष्यकालीन राज्याचे स्वरूप कसे असावे, प्रचलित राज्याची सुधारणा कशी करावी व नैतिक मूल्यांच्या अधिष्ठानावर त्याची स्थापना कशी करता येईल याचाही विचार या शास्त्रात केला जातो. तसेच राजकीय संघटना व तिचे कार्य, राज्यविषयक संस्था व त्याविषयीचे सिद्धान्त याचाही मूलगामी अभ्यास राज्यशास्त्रात केला जातो.

सारांशाने असे म्हणता येईल की, राज्यासंबंधी, राजकीय व्यवस्थेसंबंधी असणाऱ्या घटना, सिद्धान्त, संकल्पना आणि क्रिया-प्रक्रिया याचा परिपूर्ण अभ्यास करणारे शास्त्र म्हणजे राज्यशास्त्र होय.

राज्यशास्त्राचे स्वरूप (Nature of Political Science)

राज्यशास्त्राच्या अभ्यासात व्यक्ती, राज्य, सत्ता, अधिकार व शासन या घटकांचा अभ्यास केला जातो. राज्यशास्त्राच्या या अभ्यासघटकांमध्ये सातत्याने वाढ होत आहे. राज्यशास्त्र हे सामाजिक शास्त्र असून सामाजिक शास्त्रामध्ये समाजाचा व त्यातील मानवी संबंधाचा अभ्यास केला जातो.

1. पारंपरिक राज्यशास्त्राचे स्वरूप :

पारंपरिक राज्यशास्त्रात राज्य, शासन आणि त्यांच्याशी संबंधित संस्था व त्यांची कार्यांच्या अभ्यासाला महत्त्व देते. पारंपरिक राज्यशास्त्र आदर्शात्मक होते. काही मूल्यांशी अनुभवपूर्व बांधीलकी मानून तसेच काही मूल्ये व आदर्श प्रमाण मानून पारंपरिक राज्यशास्त्रात विवेचन केले जात होते. राज्यशास्त्राच्या आदर्शात्मक दृष्टिकोनात 'शासनाच्या प्रयोजनाविषयीचे पद्धतशीर चिंतन' व 'शासनाशी संबंधित व्यावहारिक तत्वज्ञान' अभिप्रेत होते. मानवी जीवनाची साध्ये आणि उत्तम समाजाची लक्षणे या अनुषंगाने राजकीय जीवनाची नैतिक बाजू आदर्शात्मक राज्यशास्त्रात मांडली जात होती. समाजातील माणसाचे जीवन अधिक चांगले करणे हा हेतू इतर सामाजिक शास्त्राप्रमाणेच राज्यशास्त्राचाही होता.

राज्यशास्त्र हे प्राचीन काळापासून अभ्यासले जात असून या काळात नगर-राज्यांचा अभ्यास केला जात असे. नगर-राज्ये आकाराने लहान असल्याने राज्याने आमचे संरक्षण करावे अशी माफक अपेक्षा लोक करत असत. नगर-राज्य व्यवस्थित चालविणे आणि पराक्रमी व प्रजेचे संरक्षण करणारा राजा यांना महत्त्व होते. राजा, राज्य व संरक्षण व्यवस्था या बाबींवर त्या वेळी राज्यशास्त्र अवलंबून होते. राजा व राजाची कर्तव्ये, राज्य व आदर्श राज्य संकल्पना, संरक्षण, न्याय अशा महत्वाच्या विषयांचाच राज्यशास्त्रात विचार केला गेला. पारंपरिक राज्यशास्त्राचे स्वरूप पुढील प्रकारचे होते :

(i) **आदर्शवादी** : पारंपरिक राज्यशास्त्र हे आदर्शवादी स्वरूपाचे होते. यामध्ये श्रेष्ठ मानवी मूल्यांना व आदर्श विचारांना महत्त्व होते. या काळात राज्याची सर्व जबाबदारी राजावर असल्याने राजा आदर्श कसा होईल या दृष्टीने विचारवंतांनी आदर्श राज्याची संकल्पना मांडली.

(ii) **तार्किक** : या काळात समाजात तत्वज्ञानाला महत्त्व होते. राजकीय क्रिया-अनुभूतीला फारसा वाव नव्हता. आदर्श राज्याची निर्मिती करण्याच्या हेतूने तर्काच्या

आधारावर विश्लेषण केले जात होते. त्यामुळे पारंपरिक राज्यशास्त्राचे स्वरूप तार्किक होते. उदाहरणार्थ, प्लेटोची आदर्श राज्याची संकल्पना.

(iii) **नैतिक** : या काळात मानवतावादी धर्मग्रंथ, मानवी उदात्त मूल्ये, संस्कार या बाबींचा समाजावर प्रभाव होता. त्यामुळे नीती-अनीती, सत्य-असत्य, चांगले-वाईट यांवर विचार करून राज्यशास्त्रात फक्त चांगल्या गोष्टींचा स्वीकार केला जात होता. प्लेटोने राज्याच्या नैतिकतेवर भर दिला होता. पारंपरिक राज्यशास्त्राचे स्वरूप हे जसे आदर्शवादी होते तसेच ते नैतिक स्वरूपाचे होते.

(iv) **वैज्ञानिक पद्धतीचा अभाव** : पारंपरिक राज्यशास्त्रात वैज्ञानिक पद्धती, संख्याशास्त्र पद्धती, मानसशास्त्रीय पद्धती यांचा वापर फारच कमी प्रमाणात केला जात असे. निरीक्षण, विश्लेषण, प्रायोगिकता, तंत्रज्ञानाचा आधार, संख्याशास्त्रीयता, मूल्य निरपेक्षता, वस्तुनिष्ठता यांतील कोणत्याच निश्चित पद्धतींचा वापर पारंपरिक राज्यशास्त्रात केला जात नव्हता. पारंपरिक राज्यशास्त्रातील निष्कर्ष ऐतिहासिक, तात्त्विक आणि वर्णनात्मक स्वरूपाचे असल्याने वास्तववादी व योग्य निष्कर्षाची उणीव जाणवत असे. पारंपरिक राज्यशास्त्राचे स्वरूप हे काल्पनिक व वैज्ञानिक पद्धतीचा अभाव असणारे होते.

(v) **वर्णनात्मक स्वरूप** : पारंपरिक राज्यशास्त्र हे वास्तविकतेऐवजी काल्पनिक बाबींना महत्त्व देत होते. त्यामुळे काल्पनिक व आदर्श गोष्टींना अधिक महत्त्व दिले गेले. त्यामुळे अनेक चुकीचे आणि अयोग्य निष्कर्ष व सिद्धान्त मांडले गेले. त्यामुळे पारंपरिक राज्यशास्त्रातील अनेक सिद्धान्त व तत्वे निरूपयोगी ठरली गेली.

पारंपरिक राज्यशास्त्राची अभ्यासपद्धती आदर्शवादी, मूल्यप्रधान, वर्णनात्मक, नैतिक, तार्किक स्वरूपाची होती. त्यामुळे पारंपरिक राज्यशास्त्राच्या अभ्यासात अनेक उणिवा राहून गेल्या. आधुनिक राजकीय विचारवंतांनी त्यातील दोष दाखवून दिले. पारंपरिक राज्यशास्त्रात पाश्चात्य राजकीय विचारप्रणालीला महत्त्व दिले गेले. आशिया व आफ्रिका खंडातील नव्या राजकीय परिस्थितीचा अभ्यास केला गेलेला नाही.

2. आधुनिक राज्यशास्त्राचे स्वरूप :

ग्रीक नगरराज्यांच्या कालखंडात प्राथमिक स्वरूपात सुरु झालेले राज्यशास्त्र विसाव्या शतकात आमूलाग्र बदलले. राज्यशास्त्राचा विस्तार झाला असून राज्यशास्त्राच्या अभ्यासाचे महत्त्वही वाढत आहे. राज्य व शासनाचा चाकोरीबद्ध अभ्यास करणाऱ्या राज्यशास्त्रात आता संस्थात्मक अभ्यासाबरोबर समाज, तत्त्वज्ञान, विकास कार्यक्रम, व्यक्ती, कुटुंब, नागरी समाज, प्रशासन, निवडणुका व प्रसारमाध्यमे, राज्यघटना, सामाजिक-राजकीय-सांस्कृतिक प्रश्न याबरोबरच आंतरराष्ट्रीय घडामोर्डींचा विविध अंगांनी अभ्यास होत आहे.

विसाव्या शतकात राज्यशास्त्राच्या अभ्यासाचे क्षेत्र, दृष्टिकोन आणि भूमिका या क्षेत्रात महत्त्वाचे बदल झाले. आधुनिक राज्यशास्त्रात राजकीय मानवाचे अध्ययन हा अभ्यासाचा मध्यवर्ती आधार आहे. राजकीय समाजात सुरु असलेल्या सर्व राजकीय प्रक्रिया व वर्तन यांच्या अभ्यासाला महत्त्व प्राप्त झाले. राज्यशास्त्र हे गतिमान व परिवर्तनशील आहे.

सन 1950 नंतर राज्यशास्त्राच्या अभ्यासाला आधुनिक व वैज्ञानिक स्वरूप प्राप्त झाले. तुलनात्मक पद्धती, सामाजिक व मानसशास्त्रीय दृष्टिकोन, आंतरशास्त्रीय संबंधाचा दृष्टिकोन, वैज्ञानिक पद्धती इत्यादी स्वीकारून राज्यशास्त्राचा अभ्यास सुरु झाला. विश्लेषणात्मक पद्धती व वास्तववादी दृष्टिकोनातून राज्यशास्त्रात निष्कर्ष काढले जाऊ लागले. रॉबर्ट डाल, डेव्हिड ईस्टन, ल्यूसियन पाय, पॉवेल, गॉड्रियल, आल्मंड, कार्ल ड्वार्फेश, अऱ्लन बॉल या विचारवंतांनी राज्यशास्त्राचा आधुनिक पद्धतीने अभ्यास सुरु केला. नव्याने निर्माण झालेले राजकीय प्रश्न आणि गरजा यांच्या पूर्ततेसाठी नव्या राजकीय व्यवस्थेची विचारसरणी उदयास आली.

विसाव्या शतकात साम्यवादी शासनपद्धती व लोकशाही शासनपद्धतीचा अभ्यास विश्लेषणात्मक पद्धतीने करण्याची गरज निर्माण झाली. आशिया व आफ्रिका खंडात अनेक नवोदित राष्ट्रे अस्तित्वात आली आहेत. या नव्या राष्ट्र राज्यांच्या प्रश्नासंदर्भात राजकीय विश्लेषणाची गरज निर्माण झाली. आंतरराष्ट्रीय राजकारणातील सत्तास्पर्धा, दहशतवादी राजकारणाचे आव्हान या प्रश्नांचा विश्लेषणात्मक पद्धतीने अभ्यास सुरु झाला आहे. अलीकडे 'राज्य' या संकल्पनेएवजी 'राजकीय व्यवस्था' ही संकल्पना व्यापक अर्थात् स्वीकारली आहे. राजकीय व्यवस्थेचा अभ्यास विश्लेषणात्मक पद्धतीने सुरु आहे. वरील सर्व बाबींमुळे नवीन राजकीय विश्लेषणाची पद्धती स्वीकारण्यात आलेली आहे. संशोधन, निरीक्षण, परीक्षण यांद्वारे वास्तववादी दृष्टिकोनातून राज्यशास्त्रात निष्कर्ष काढले जात आहेत.

राज्यशास्त्र हे गतिमान व परिवर्तनशील आहे. समाज, त्याच्या गरजा व अपेक्षा तसेच समाजाचा राज्याकडे बघण्याचा दृष्टिकोन यामध्ये सातत्याने बदल होत असतात. मानवाचे जीवन सुखी व्हावे या दृष्टीने राज्यशास्त्रात सतत प्रयोग होत असतात. नव्या सिद्धान्ताचा स्वीकार केला जातो आणि नवीन विचार व दृष्टिकोन यांची मांडणी केली जाते. आधुनिक राज्यशास्त्र वेगाने वाटचाल करत असताना ते अधिक व्यापक, समृद्ध व शास्त्रीय बनत आहे.

आधुनिक राज्यशास्त्राचे स्वरूप पाहताना त्याची काही वैशिष्ट्ये अभ्यासावी लागतात :

(i) **व्यवहारवादी स्वरूप** : आधुनिक राज्यशास्त्र व्यवहारवादी बनत आहे. माहितीचे संकलन, विश्लेषण, चिकित्सा, शास्त्रशुद्ध मांडणी, वस्तुनिष्ठता या माध्यमातून अभ्यास केला जातो.

(ii) **आंतरशास्त्रीयता** : राज्यशास्त्राला शास्त्रीय स्वरूप देताना इतर शास्त्रांची मदत घेतली जाते. समाजशास्त्र, मानसशास्त्र, अर्थशास्त्र, भूगोल, संख्याशास्त्र या शास्त्रांच्या आधारे शास्त्रीय निष्कर्ष मांडले जातात. राज्यशास्त्रात मानसशास्त्राच्या आधारे वर्तनवादी अभ्यास चळवळ उभी राहिली तसेच भूगोल व राजनीतीमधून 'भूराजनीती' हे नवे शास्त्र उदयास आले. संख्याशास्त्राच्या आधारे राज्यशास्त्रात निवडणुकांचे, शासनाच्या प्रगतीचे आकडे अभ्यासकांना मांडता आले.

(iii) **शास्त्रीय संशोधन पद्धती** : शास्त्रीय संशोधन पद्धतीचा आधुनिक राज्यशास्त्रात वापर केला जातो. राज्यशास्त्रात निरीक्षण, माहितीचे संकलन व एकत्रीकरण, माहितीचे विश्लेषण, सर्वेक्षण, वस्तुनिष्ठता, अचूकता, आंतरशास्त्रीयता याला महत्व दिले जाते. आधुनिक राज्यशास्त्र सूक्ष्म अभ्यासपद्धतीबरोबर प्रायोगिकतेला महत्व देते.

(iv) विकसनशील राष्ट्रांच्या अभ्यासाला प्राधान्य : विसाव्या शतकात प्रगत राष्ट्रांबरोबर विकसनशील व मागास राष्ट्रांच्या अभ्यासाला राज्यशास्त्रात प्राधान्य देण्यात आले. नवीन शासनव्यवस्था व तेथील राजकीय सामाजिक घडामोर्डींचा अभ्यास महत्वाचा ठरत आहे. आधुनिक काळात संस्थात्मक, औपचारिक अभ्यासाबरोबर अनौपचारिक व दुर्लक्षित विषयांच्या अभ्यासावर भर दिला जात आहे.